

Hornické vsi Velké a Malé Štítky u Svojkovic a Hor
(okr. Jihlava a Třebíč)

Pro poznání středověkého hornictví je důležitý nejen výzkum samotných důlních zařízení, ale i studium zázemí důlních děl, vlastních sídelních jednotek, kde můžeme získat řadu poznatků o ekonomickém a sociálním vývoji. Tato stať chce přispět hlavně k utřídění dosavadních vědomostí o zaniklých osadách v oblasti těžby zlata mezi Želetavou a Předínem, lokalit perspektivních k dalšímu výzkumu.¹⁾

I.

O vesnicích Velké a Malé Štítky se poprvé dozvídáme roku 1257, kdy měl novoříšský klášter spor s Ludmilou a jejím synem Markvartem z Hrádku (Červený Hrádek u Dačic) o patronát kostela, desátky a dva lány ve Staré Říši. V tomto praměni se uvádí mimo jiné staroříšský farní obvod (obr. 1) s vesnicemi Stará Říše, Markvartice, Svojkovice, Velké a Malé Štítky, Pfaffendorf (Hladov?), Sedlatice, Olšany, Římov, Lipolec a Veselí (Velké Štítky, Římov a Lipolec zanikly; Svojkovice, Malé Štítky (Hory), Pfaffendorf (Hladov?), Sedlatice a Veselí (Nepomuk) zanikly, ale později byly mnohdy pod jinými názvy obnoveny).²⁾ Rozhodnutí sporu, z něhož novoříšské premonstrátky nevyšly vítězně, bylo confirmováno biskupem Brunem v roce 1258.³⁾

L. Hosák⁴⁾ soudil, že Velké a Malé Štítky náležely k německému kolonizačnímu ostrůvku na horní Vápovce s vesnicemi Lipolec, Hladov (Pfaffendorf), Rozseč, Nevcehle atd. (obr. 1). Mělo se jednat o kolonizaci hornickou. Tento ostrůvek mohl do jisté míry s těžbou zlata a eventuálně i dalších rud v okolí Želetavy a Předína souviset, historické doklady o těžbě jsou však pozdějšího data. I samotné místní jméno Štítky (pl. k apelat. štítek, protože tu byly dvě vsi), vzniklé zdrobnělinou od slova štít, sčít (der Schild), je k roku 1257 doloženo jako Ščítek (Schythech Maior et Minor), tedy česky.⁵⁾ Domníváme se,

že německý ostrůvek nesouvisí bezprostředně s dolováním, ale spíše s dalším severnějším pásem německého osídlení v povodí Stonařovského potoka (Jihlávky) od Otína a Stonařova k Jihlavě.

První zmínka o dolování zlata v okolí Štítek je z roku 1345. 6. června 1345 dal markrabě Karel jemnickým právo dolo-
vat zlato i jiné kovy v nově objevených dolech u vsi Štítek (Schiken), přičemž měšťané byli obdařeni nárokem na spravedli-
vý zisk z dolování, na městské lány (Purgerlehen), ať již šlo
o doly nové nebo teprve nově otvírané, a dostali stejná horní
práva jako měšťané jihlavští.⁶⁾ Do stejného dne i roku je vro-
čena pouze z opisu známá listina zemského hejtmana Viléma z
Landštejna, kterou potvrdil Karlova obdarování, zejména že
jemnickým patří doly v místě zvaném Ježičky (Gezyckach).⁷⁾ Ko-
nečně z r. 1345 máme ještě další zprávu o Štítkách. 22. srpna
toho roku potvrdil markrabě Karel horní privilegia jihlavským,
kterým dal mimo jiné lénem všechny doly v okruhu čtyř mil od
města, zejména zlaté doly ve Štítkách (et specialiter in
aurifodinis in Schiken).⁸⁾ Obě Karlova potvrzení privilegií
Jemnici a Jihlavě v sobě skrývají zdánlivý rozpor týkající se
nároku na dolování v okolí Štítek. Někdy bývá druhá Karlova
listina vykládána pouze tak, že v dotyčném okruhu se musejí
všichni řídit jihlavským právem.⁹⁾ Pravděpodobnější je ale vy-
světlení, že jihlavští si u markraběte přesadili své nároky na
těžbu zlata u Štítek, plynoucí z postavení Jihlavy a jejího
významu jako předního horního města království nadaného řadou
privilegií, a že tedy obě listiny jsou určitým kompromisním
řešením nároků a práv obou měst na těžbu zlata u Štítek.¹⁰⁾
Klíč k řešení celé otázky zde asi bude ve formulaci obsažené
v listině pro Jihlavu, že dostala lénem všechny doly v okruhu
čtyř mil od města, tedy v určité lenní závislosti okolních hor-
ních děl na Jihlavě jako nejvyšší horní instanci.

Složitější otázkou jsou počátky těžby zlata v oblasti mezi
Želetavou a Předínem. V listině z roku 1257 nenacházíme žádné
náznaky týkající se důlní činnosti.¹¹⁾ Žádné zmínky nejsou ani
v pramenech ze 2. poloviny 13. až 1. třetině 14. století. Ještě
potvrzení všech privilegií a svobod jemnickým markrabětem Kar-
lem z roku 1335 nejmenuje práva na doly u Štítek,¹²⁾ ale již
o 10 let později, roku 1345, vydává markrabě Karel dvě listiny
týkající se dolování u Štítek,¹³⁾ moravský zemský hejtman Vilém

z Landštejna údajně vydal dnes v originále nedochovanou konfirmaci Karlovy listiny pro jemnické, podle níž městu patřily doly v místě zvaném Ježičky (Gezyckach)¹⁴⁾ a roku 1348 český král Karel opět potvrzuje městu všechna dosavadní privilegia.¹⁵⁾ Domníváme se, že právě tato zvýšená diplomatická aktivita souvisela s objevem zlata v okolí Štítek a s počátky zdejší těžby. Dokládá to formulace v Karlově listině pro jemnické "in Aurifodinis de novo circa villam dictam Schiken inventis"¹⁶⁾ a částečně i v konfirmaci Viléma z Landštejna z téhož roku, kde je zmínka "in aurifodinis de novo in loco qui vulgariter Gezyckach dicitur".¹⁷⁾ Počátky těžby a objev zlata u Štítek mohly souviset s důlním podnikáním jemnických, ale i s prospektorskou činností v celé oblasti po objevu bohatých stříbrných ložisek v okolí Jihlavy během třicátých let 13. století, jak to dokládají i nároky jihlavských k dolům u Štítek, obsažené v Karlově listině z roku 1345.¹⁸⁾

Ve 2. polovině 14. století (asi již kolem poloviny 14. stol.) náležely Štítky k želetavskému panství. Roku 1346 pojistil Oldřich ze Želetavy své manželce Lutgardě věno 500 kop gr. na vsích Štítky (et villa Schcytky), Litohoři a Jenišově¹⁹⁾ a tohoto věna se týkal i další zápis z roku 1365 (villis Lythochors et Stytky).²⁰⁾ Roku 1368 tentýž Oldřich ze Želetavy prodal Želetavu s tvrzí a mimo jiné i Štítky s doly (mit Sthitki dem dorf vnd mit eim perchwerk deselbes), jejichž vlastníkem se stal kanovník olomoucké a pražské svatovítské kapituly a známý autor kroniky Panování císaře Karla IV. Beneš Krabice z Veitmile spolu se svými bratry Janem řečeným Glacz, Mikulášem řečeným Špek (Speck), Dobešem a Petrem z Veitmile.²¹⁾ V jejich majetku však Štítky dlouho nezůstaly, poněvadž již v roce 1370 vlastnili panství želetavské i se Štítkami (villam Schrtny) Jan z Kosovy Hory a Hereš z Újezda, kteří přijali panství od markraběte Jana Jindřicha jako dědičné léno.²²⁾

Zajímavou zprávu uvádí k roku 1414 J. Pošvář,²³⁾ který ji převzal z práce F. Pošepného.²⁴⁾ Václav IV. podle tohoto pramene prominul Elišce ze Želetavy 1/8 urbury ze spuštěného dolu "Kazatel" a slíbil za každý karát zlata, dodaného do mincovny, kupu grošů. F. Pošepný se patrně právem domnívá, že tato zpráva se vztahuje na důl v okolí Štítek. Jako osedlá se ves uvádí ještě o tři roky později roku 1417, kdy vzala Eliška z Hradce

Jana mladšího z Hradce a Telče do spolku na zboží v Želetavě a mimo jiné ve Štítkách (Sczitky).²⁵⁾ V téže době vzal Jan mladší z Hradce a Telče do spolku na zboží v Želetavě a mimo jiné i ve Štítkách (Scziczki) Beneše z Kravař a na Krumlově²⁶⁾ a z dalšího zápisu vyplývá, že tento Beneš z Kravař byl synem Elišky z Hradce.²⁷⁾

Zde musíme udělat menší exkurz, týkající se vývoje majetkové držby želetavského panství během poslední čtvrtiny 14. a počátku 15. století, což je důležité i pro další osudy Štítek, a exkurz zabývající se vztahy mezi pány z Hradce, Kravař a Lichtenburka. Z tohoto studia vyplynulo, že Eliška z Hradce byla dcerou Heřmana z Hradce, byla provdána za Jana III. z Kravař a na Krumlově,²⁸⁾ s nímž měla syna Beneše VI. či Beneška z Kravař a na Krumlově a podruhé se provdala za Jiříka z Lichtenburka.²⁹⁾ V těchto vztazích nacházíme klíč k osudům Štítek mezi zprávou z roku 1370 a 1417. Roku 1379 intabuloval díl Želetavy s mýtem a díl Markvartík Vok z Kněžic Čeňkovi Krušinovi z Lichtenburka³⁰⁾ a roku 1401 seděl na tomto dílu Jiřík z Lichtenburka, který zde zapsal 1000 kop gr. své manželce Elišce.³¹⁾ Z těchto údajů vyplývá, že koncem šedesátých a v sedmdesátých letech změnilly Štítky spolu s želetavským panstvím rychle během necelého dvacetiletí několikrát majitele, až se celé nebo jejich část dostaly do držení Lichtenburků. Po smrti Jiříka z Lichtenburka (asi r. 1406)³²⁾ je držela jeho vdova Eliška z Hradce, kterou můžeme ztotožnit s Eliškou ze Želetavy jmenovanou k roku 1414 v souvislosti se zlatým dolem u Želetavy.³³⁾

O želetavské panství byly mezi Lichtenburky a pány z Hradce vedeny spory,³⁴⁾ jejichž řešení nám částečně osvětlují právě zápisy v zemských deskách brněnských k roku 1417, kdy vzala Eliška z Hradce Jana mladšího z Hradce a Telče do spolku na zboží v Želetavě³⁵⁾ a zároveň Jan mladší z Hradce vzal do spolku na želetavské panství syna Elišky z Hradce z prvního manželství Beneše z Kravař a na Krumlově.³⁶⁾ Nejpozději od této doby až do roku 1829 se stala ves a po jejím zániku i velká část jejích pozemků součástí telečského a později želetavského panství.³⁷⁾ Štítky snad existovaly i roku 1451, kdy Jan z Hradce a na Telči zapsal své manželce Kateřině ze Šternberka půl osma sta kop gr. pražských k věnnému právu na Želetavě a mimo jiné na Štítkách (na Ščítkách).³⁸⁾ Roku 1519 byla ves již pustá,

neboť Adam z Hradce postoupil mimo jiné 80 záhonů a louku ve Štítkách městečku Želetavě, aby si zde obec zřídila větší rybník.³⁹⁾ Pozemky zaniklých Štítek připadly k Želetavě a částečně i k Předínu.⁴⁰⁾ Na další osudy pozemků zaniklé vesnice nás upozorňují pomístní názvy "Štítky" pro polní trať na levém břehu Želetavky východně od místa drobné fortifikace a trať "Zákopy" 1,2 km severovýchodně.⁴¹⁾

Ve 2. polovině 16. století byla založena na pozemcích zaniklých Štítek ves Hory, nazývaná někdy Hory - Štítky.⁴²⁾ Je uvedena v urbáři telečského panství z roku 1582 pod jménem "Wes Hory Sstitky" a žilo zde osm poddaných, kteří jsou jmenovitě uvedeni včetně ocenění jejich gruntů.⁴³⁾ Roku 1577 se rychtář Jíra ujal spolu s dalšími osedlými čtyř zákopů "na Štítkách". Rychtou ves náležele k Jindřichovicím.⁴⁴⁾ Roku 1586 udělil Hynek Brtnický z Valdštejna a na Brtnici některé výsady a obdarování městečku Opatovu a mimo jiné se zde hovoří o "potůčku pstruhovém, kterýž od gruntů, jež slovem Štítky, až do rybníku Vidláku teče".⁴⁵⁾ Roku 1650 bylo v Horách devět usedlých.⁴⁶⁾ Místní jméno Hory upomíná na hornictví⁴⁷⁾ a někteří vlastivědní badatelé usuzovali, že tato ves byla založena v souvislosti s těžbou železa v jejím okolí během 16. století.⁴⁸⁾

Lokalizace Velkých a Malých Štítek v dosavadní literatuře nebyla jednoznačná. Řada autorů umísťovala Velké Štítky do prostoru dnešní obce Hory⁴⁹⁾ a Malé Štítky k drobnému opevnění "Horní Hradiště" 1 km jihovýchodně od samoty "U Anděla"⁵⁰⁾ V. Nekuda klade Štítky ke kruhovému opevnění.⁵¹⁾ Přikláníme se k lokalizaci Velkých Štítek do prostoru 1 až 1,3 km jihovýchodně od samoty "U Anděla"⁵²⁾ a to z několika důvodů. V bezprostřední blízkosti asi 500 m východně od drobného středověkého opevnění leží trať "Štítky", lokalizaci Velkých Štítek do tohoto prostoru naznačují i některé prameny z 16. století a fortifikace by měla též příslušet do areálu důležitějšího sídliště, tedy Velkých Štítek (obr. 2). Přesnou polohu Malých Štítek neznáme. Mohly stávat v prostoru dnešních Hor nebo spíše od Hor směrem k Želetavě (obr. 1), kde byla někdy kolem roku 1875 nalezena zanesená kamením vyzděná a vytarasená studna.⁵³⁾ Přesná poloha Malých Štítek bude asi těžko zjistitelná. Revize historických pramenů o Štítkách totiž ukázala, že Malé Štítky jsou připomí-

nány pouze jednou, a to v listině z roku 1257,⁵⁴⁾ a od té doby již se v pramenech nevyskytují. Je tedy pravděpodobné, že během 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století, možná i vlivem rozvoje horního podnikání, Malé Štítky zanikly nebo byly spojeny s Velkými Štítkami. Podobně je tomu i s názorem, že vedle německého jména Štítky⁵⁵⁾ se pro vesnici v listině z roku 1345 uplatňuje i český název Ježičky (Gezyckach).⁵⁶⁾ Jedná se o nedorozumění. Toto jméno se totiž objevuje pouze jednou, a to v konfirmaci Karlovy listiny pro jemnické z roku 1345 od Viléma z Landštejna, která se dochovala pouze v opise. I kdyby se jednalo o pravou listinu a opis byl správný, formulace "in auri-fodinis de novo in loco qui vulgariter Gezyckach dicitur" naznačuje, že se mohlo jednat o pomístní název někde v okolí Štítek.⁵⁷⁾ Ostatně v tomto prostoru známe pravděpodobně z počátku 15. století i další pomístní jméno - důl nazývaný "Kazatel".⁵⁸⁾

Pozůstatky středověké těžby shledáváme v celé oblasti mezi Želetavou a Předínem i západně od tohoto prostoru. Pomístní jméno "Zejfy" (obr. 1) související s těžbou nacházíme například jako pojmenování lesní části 2 km východně od Nevcehle.⁵⁹⁾ Nebudeme zde podrobně popisovat stopy po dolování, což je obsahem několika starších prací a je připravováno i nové zhodnocení všech lokalit,⁶⁰⁾ ale zmiňme se alespoň o velice častých nálezech havířských želízek v haldách a obvalech u Hor a Želetavy. Byly nacházeny při rozebírání stařin, odkud se dostávaly do různých soukromých i muzejních sbírek. Jedno z želízek získal koncem minulého století od nadučitele M. Ryčky z Předína V. Šilhavý.⁶¹⁾ Další exempláře byly uloženy v telečském muzeu.⁶²⁾ V Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci jsou deponovány tři želízka z Hor a jejich okolí.⁶³⁾ Další známá havířská želízka nalezená u Hor byla ve vlastnictví F. Luky z Lesné (okr. Třebíč),⁶⁴⁾ M. Matějka z Brna a několika místních občanů z Hor⁶⁵⁾ (obr. 3).

II.

Osada Velké Štítky stávala 1 - 1,3 km jihovýchodně od samoty "U Anděla", jež se nachází jižně od osady Kasárna při silnici Jihlava - Znojmo (obr. 1). Na levém břehu prameniště malého bezejmenného potoka jsou na okraji lesa pozůstatky

drobné středověké fortifikace a vlastní sídliště stávalo dle povrchových průzkumů východně od fortifikace v mělkém zamokřeném údolí orientovaném Z - V, jímž protéká bezejmenný potok, vlévající se po 700 m z pravé strany do Želetavky.⁶⁶⁾

Ze starších nálezů uvádí A. Bartušek z blízkosti kruhové fortifikace stopy po dolování, nálezy cihel, zlomků středověkých nádob a kamenného nadpraží.⁶⁷⁾ Z katastru Svojkovic asi 500 m níže pod "Hradiskem" uvádí J. Bláha nález poklice zvonovitého tvaru z šedého materiálu s příměsí písku a stopami podsypky na terčovitém držadle (obr. 4 : 7). Popis polohy odpovídá lokalizaci na zaniklou vesnici Štítky.⁶⁸⁾

Povrchový průzkum jsme na lokalitě provedli poprvé 27.7. 1965. V prostoru prameniště potoka a na polní cestě mezi prameništěm a fortifikací byla získána část dna nádoby se svislým zaobleným okrajem z hmoty s příměsí písku a slídy a zlomek silnostěnné výdutě ze zásobnice, na povrchu opatřený žlutohnědým hlinitým potahem, na lomu černé barvy. Byla vyrobena z hlíny s hrubším pískem a se silnou příměsí tuhy. Povrchový průzkum byl proveden i na levém břehu Želetavky proti vtoku bezejmenného potoka v polní trati "Štítky". Zde nalezená keramika (3 ks) byla novověká, rámcově ze 17. - 19. století.⁶⁹⁾

Další povrchový průzkum v prostoru Štítek proběhl při dokumentaci a zaměřování středověké fortifikace dne 13.7.1976. Sběr na čerstvě rozorané a zmeliorované louce prameniště potvrdil předchozí úvahy o lokalizaci vesnice. V mělkém údolí, a to do vzdálenosti asi 300 až 350 m směrem východně od fortifikace, bylo možno pozorovat ojedinělé shluky kamenů z rozrušených objektů i skvrny tmavěji zbarvené zeminy. Narušené objekty se soustřeďovaly hlavně ve 100 m dlouhé části údolí, přiléhající těsně k hrádku. Odtud také pochází většina fragmentů středověké keramiky.⁷⁰⁾

Celkem se po skartaci jedná o osm zlomků (obr. 4 : 1-5), z čehož jsou 2 okraje, 1 výduť, 2 výdutě silnostěnných zásobnic a 3 zlomky den. Okraje typologicky náleží k vně vyhnutým, svisle seříznutým formám o původním průměru 18 a 20 cm. (i.č. 1-2/76). Všechna tři dna byla podsypána a jejich průměry se pohybovaly od 7 (i.č. 6/76), 8 (i.č. 5/76) až do 9 cm (i.č. 4/76).

Povrch poloviny fragmentů byl různých odstínů hněde a hnědošedé barvy (1/76; 5/76; 7-8/76), přičemž u zásobnic (7-8/76) se jednalo o povrchový hlinitý potah. Druhá polovina fragmentů měla povrch černé barvy (2-4/76; 6/76), lom byl černý u pěti kusů (3-4/76; 6-8/76) a hnědých odstínů u zbývajících třech fragmentů (1-2/76; 5/76). Materiál keramiky byl středně tvrdě (3 ks; 1-2/76; 5/76) a tvrdě (5 ks) vypálen. Obsahoval hrubší písek se stopami slídy (1 ks; 2/76), hrubší písek s tuhou (3 ks; 1/76; 7-8/76), středně zrnitý písek s tuhou a slídou (2 ks; 3/76; 5/76), středně zrnitý písek a tuhu (1 ks; 4/76) a hrubší písek, tuhu a slídu (1 ks; 6/76).⁷¹⁾ Soubor je příliš malý na to, aby jej bylo možno přesněji časově zařadit. Rámcově náležejí nalezené fragmenty keramiky převážně do 14. století s možným přesahem do 2. poloviny 13. a do 15. století.⁷²⁾

Již při první návštěvě lokality v roce 1965 byla věnována pozornost fortifikaci, která byla zaměřena a zdokumentována v roce 1976⁷³⁾ (obr. 5). K dokumentaci bylo použito starších měření J. Musila a A. Bartuška ze 3.10.1949 a z těchto měření vycházejícího plánu J. Hyzlera z roku 1955. Terén se v místě fortifikace svažuje k jihovýchodu. Toto tzv. "Horní Hradiště" ("Dolní Hradiště" je název pro tvrz na zaniklé středověké vesnici Dašovice) se skládá z vlastní poměrně nízké obytné plošiny o průměru zhruba 26 m, vystupující asi 3 m nad dno vnitřního příkopu, a dvojice soustředných příkopů a valů. V jižní, jih západní až severozápadní části fortifikace byly příkopy a valy odstraněny při zřizování polí a lesní cesty. Rozpětí příkopu v zachovaných částech je 7,70 až 8,50 m⁷⁴⁾ (obr. 5). A. Bartušek uvádí, že asi v roce 1936 byl v prostoru fortifikace učiněn hromadný nálezk pražských grošů Jana Lucemburského.⁷⁵⁾

Při návštěvě lokality dne 20.10.1982 bylo zjištěno, že část vnitřní plošiny fortifikace byla narušena zásahem těžkého zemního stroje. Další šetření ukázalo, že v říjnu 1982 provedla Geoindustria Brno geologickou sondu přes jihovýchodní část plošiny a vnitřního příkopu fortifikace situovanou zde na základě domněnky, že relikty je obvalem šachtice středověkého dolu na zlato, které se nacházely v okolí lokality. Při hloubení sondy bylo získáno několik většinou atypických keramických zlomků, které vedoucí prací Dr. M. Plch odevzdal AÚ ČSAV v Brně. Dále

byl poblíž fortifikace nalezen zlomek strusky.⁷⁶⁾

Soubor ze sondy se skládá z celkem 12 fragmentů keramiky (obr. 4 : 6). Zastoupeno je jedno podhrdlí (i.č. 1/82), 1 dno (14/82), 1 silnostěnná výduť zásobnice (13/82) a 11 výdutí. Dno mělo průměr 12 dm a bylo podsypáno. Celkem 5 fragmentů má trpytivý povrch způsobený tuhovým nátěrem a eventuelně i slídou (1-2/82; 4/82; 9/82; 12/82). Většina fragmentů má povrch různých odstínů hnědé až hnědočerné barvy povrchu (10 ks), u zlomku ze zásobnice s hnědým povrchovým hlinitým potahem, 5 fragmentů bylo šedočerné a černé barvy povrchu (3/82; 5/82; 7-8/82). Lám střepu je hnědý (8 ks) a černý (6 ks; 3/82; 5/82; 9-11/82; 13/82). Materiál většinou obsahuje středně zrnitý písek, slídu a v menším množství tuhu (7 ks; 1-4/82; 7-8/82; 12/82), středně zrnitý písek, slídu a větší množství tuhy (3 ks; 5/82; 1-11/82), hrubý písek s množstvím tuhy (1 ks; 13/82), jemnější písek a slídu (1 ks; 6/82), středně zrnitý písek a větší množství tuhy (1 ks; 9/82) a středně zrnitý písek se stopami slídy (1 ks; 14/82).⁷⁷⁾ Z rozboru vyplývá, že většina fragmentů keramiky obsahuje tuhu a charakteristika souboru je podobná nálezům z povrchového sběru z prostoru vesnice, který byl získán v roce 1976. Podobně jako soubor z roku 1976 obsahuje i tento celek převážně atypický material nevhodný pro přesnější datování. Jeho těžiště však leží převážně ve 14. století s přesahem do 2. poloviny 13. a do počátku 15. století. Zajímavá je povrchová úprava lesklým tuhovým povlakem, jakou uvádí pro 14. století J. Bláha z některých lokalit na Telečsku, z nichž jmenujme například hrad Šternberk a zaniklé vesnice Čížov, Votvrň a Rýsov.⁷⁸⁾

Terénní situace fortifikace i její charakter naznačují, že se nejedná o běžné sídlo drobného feudála. Svědčí pro to i ten fakt, že v žádných písemných pramenech není doložena ani tvrz, ani drobný feudál, který by se po zaniklých Štítkách psal. Drobné středověké opevnění v místech zaniklé vesnice, jež má jiný charakter než běžně známé drobné středověké fortifikace, (srov. obr. 5) lze interpretovat spíše jako určitý opevněný útvar související s organizací těžby zlata v oblasti, eventuelně ochranou a soustřeďováním nebo zpracováním vytěžené suroviny. Analogickou lokalitu známe ze severních Čech. Jedná se o fortifikaci

v poloze "Raubschloss" u obce Proboštov (k.ú. Přítkov, okr. Teplice). Výzkum zde provedl kolem přelomu století R. v. Weinzierl a pocházejí z něj tyglíky, kadluby a pruty cínu.⁷⁹⁾

I v tomto případě se patrně jednalo o určité centrum těžby cínu a jeho zpracování. Další podobný objekt, který by bylo možno spojovat s hornickou činností, jsou pozůstatky drobného středověkého opevnění v Račím údolí u Javorníka ve Slezsku (m.č. Travná, poloha "nad doly").⁸⁰⁾

III.

Vesnice Velké a Malé Štítky vznikly patrně někdy během 1. poloviny 13. století, o čemž svědčí první doklad jejich existence k roku 1257. O Malých Štítkách však další zprávy nemáme a tudíž můžeme usuzovat, že zanikly dříve než Velké Štítky. Počátky těžby zlata v okolí Štítek lze klást s největší pravděpodobností do 1. poloviny 14. století. Koncem 1. poloviny 14. století je těžba doložena i písemnými prameny. Nákladnictví měli v rukou jemničtí měšťané, možný byl i podíl Jihlavy na těžbě a doložení jsou i další jednotlivci vlastníci doly. Kulminaci těžební činnosti v oblasti lze klást právě do doby kolem poloviny 14. století.

Zánik lokality můžeme datovat do období 15. století, přičemž nelze vyloučit opuštění již v době husitských válek,⁸¹⁾ kdy upadá i těžba stříbra v nedaleké Jihlavě. Ze zprávy z roku 1451 nelze spolehlivě usuzovat, zda ves ještě existovala, i když se v ní výslovně jako pustá neuvádí. Za opuštěnou ji můžeme bezpečně považovat až roku 1519. Archeologické nálezy bohužel netvoří natolik průkazný celek, abychom je mohli použít k datování doby existence vesnice. Poukazují sice spíše na zánik lokality v událostech 1. třetiny 15. století, ale další, reprezentativnější nálezové celky ze Štítek mohou tyto úvahy pozmenit.⁸²⁾ Osídlení vesnice mohlo mít spíše hornicko agrární charakter a drobná středověká fortifikace s největší pravděpodobností nebyla sídlem nižšího feudála, ale souvisela s organizací a obranou těžby v oblasti. Analogické utvary související s těžbou rud nacházíme i v severních Čechách a ve Slezsku.

V samotném okolí Staré Říše a Štítek bylo z jedenácti vesnic osm opuštěno, a to převážně v 15. století. Tento masový zánik bude nutno spojovat hlavně s hospodářskými procesy, zejména ve 2. polovině 15. století. Určitý vliv na změnu struktury osídlení a proces ubytku vesnických sídlišť mohl mít i upadek hornické činnosti v oblasti. Během 16. století se projevuje snaha využívat půdu zaniklých Štítek. Nakonec je zde založena osada Hory, jejíž jméno poukazuje na povědomí o dolování nebo i další důlní činnost. Těžbu železa v okolí Hor, uváděnou některými autory, bude nutno podrobněji sledovat a prokázat. Zaniklá středověká vesnice Štítky představuje lokalitu perspektivní pro další komplexní výzkum středověkého hornictví, včetně otázek technologie těžby, zpracování vytěžené suroviny, hmotné kultury horníků a sociálních i ekonomických vazeb v rámci jejich sídlištní jednotky.

Poznámky

- 1) Srov. např. výsledky výzkumů v Rýmařově. J. Novák - J. Karel, Pozůstatky rýžování zlata z 13. století v Rýmařově (okr. Bruntál), Časopis Slezského muzea, série B, 30, 1981, 215-226; též, Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově (okr. Bruntál), PV 1976, Brno 1978, 93.
- 2) CDB, 217, č. 135; Marqueridz et Woykowiz, Schythech Maior et Minor, Paffendorp et Schedelethiz, Olschowe et Rymowe, Lupolze et Wescele. Srov. V. Richter, K založení ženského premonstrátského kláštera v Nové Říši, Jihlava 1964, 4-5.
- 3) CDB V, 235-236 č. 147
- 4) L. Hosák, Středověká kolonizace horního poříčí Dyje, ČSPS LXI, 1953, 83-84, 87, 93.
- 5) L. Hosák - R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. M-Ž, Praha 1980, 564.
- 6) CDM VII, 444-445 č. 609; RBM IV, 626 č. 1560.
- 7) CDM VII, 443 č. 607; RBM IV, 626 č. 1558. Konfirmaci Karlovy listiny Vilémem z Landštejna našel a opsal údajně J. E. Horký a po něm otiskl A. Boček. Originál listiny neexistuje a neznáme ji ani z jiných opisů jemnických privilegií. Proto zůstává otevřena otázka její pravosti; srov. G. Chaloupka, Jemnice do počátku 16. století (Dějepisný nástin), VVM VII, 1952, 15-16. Za pravou ji označuje např. J. Pošvár, Moravské mincovny, Brno 1970, 131. Dále k uvedeným listinám z roku 1345 srov. J. Reichert, Spory města Jemnice s vrchností, ČMatMor XXVIII, 1904, 26; J. Tiray, Vlastivěda moravská, Telecký okres, Brno 1913, 195; J. Pošvár, Moravské mincovny, Brno 1970, 131-132; tam další lit.
- 8) CDM VII, 451 č. 618; RBM IV, 638-639 č. 1600.
- 9) Srov. J. Tiray, l.c., 195.
- 10) Srov. F. Hoffman, Jihlavské právo, Havlíčkův Brod 1959; též Epócha v bádání o velkém jihlavském privilegiu, VSV-odd. věd společenských V, 1969, 114-115; tam další lit.
- 11) CDB V, 216-217 č. 135. Listina z roku 1227, jíž Přemysl I. uděluje užitek a urburu ze zlatých dolů v okolí Jemnice bítovskému purkrabímu Petrovi je považována za falsum A. Bočka; srov. DCM II, 184-185 č. 180; G. Chaloupka, op. cit., 4-5.
- 12) CDM VII, 74 č. 96; RBM IV, 91 č. 234.

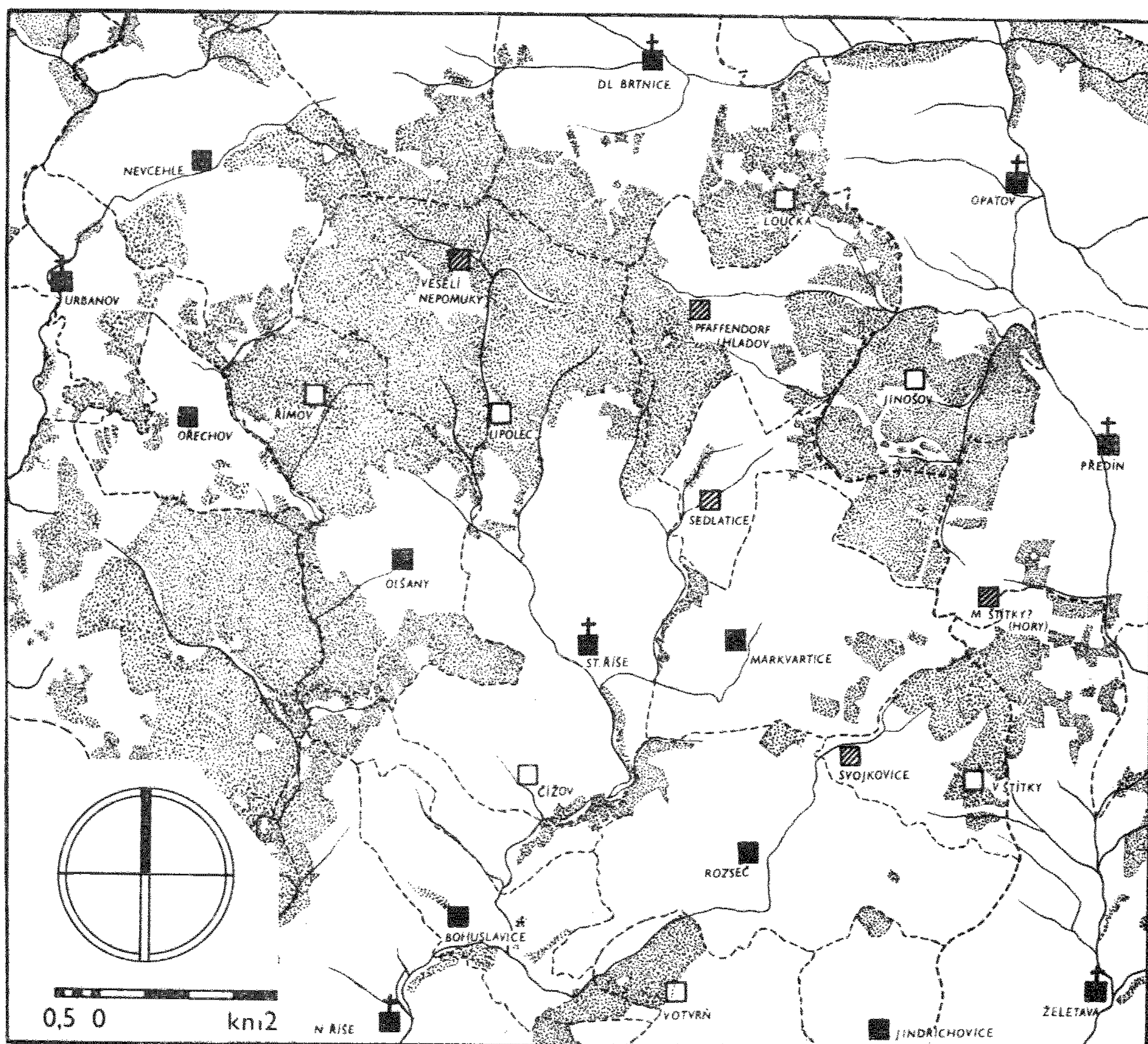
- 13) CDM VII, 444-445 č. 609; RBM IV, 626 č. 1560; CDM VII, 451 č. 618; RBM IV, 638-639 č. 1600; dále srov. pozn. 6,8.
- 14) CDM VII, 443 č. 607, RBM IV, 626 č. 1558.
- 15) CDM VII, 578-579 č. 798; RBM V/1, 191-192 č. 376; srov. G. Chaloupka, op. cit. 53.
- 16) CDM VII, 444 č. 609.
- 17) CDM VII, 443 č. 607.
- 18) Srov. DCM VII, 451 č. 618; k počátkům dolování v okolí Jihlavy srov. např. J. Pošvář, K Počátkům jihlavského hornictví a horního práva, VSV-odd. věd společenských I, 1956, 33-43; Z. Měřinský, Několik poznámek k počátkům města Jihlavy. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, 123.
- 19) ZDB IV, 51 č. 110.
- 20) ZDB IV, 65 č. 385.
- 21) CDM X, 29-31 č. 39; dále srov. CDM X, 31-32 č. 40. K. Beneš Krabice z Veitmile viz M. Zemek, Posloupnost kanovníků metropolitní kapituly u sv. Václava v Olomouci. (Pokračování), VVM V, 1950, 114-115; k rodu pánů z Veitmile J. Pilnáček, Staromoravští rodové, Brno 1972, 267.
- 22) CDM X, 112 č. 91.
- 23) J. Pošvář, Moravské mincovny, Brno 1970, 132.
- 24) F. Pošepný, Das Goldvorkommen Böhmens und der Nachbarländer, Archiv für praktische Geologie II., Freiberg 1895, 354-355; dále na str. 351-355 popisy důlního revíru a stop po dolování v okolí Želetavy, Předína, Hor a Staré Říše.
- 25) ZDB XI, 309 č. 332.
- 26) ZDB XI, 309 č. 334.
- 27) ZDB XI, 309 č. 333; "Ellska de Noudomo Benessium de Crawarn filium suum". Srov. Fr. Dvorský, O starožitném panském rodě Benešoviců. Část II. O rodě pánů z Kravař, Brno 1910, 63-65; zde také osvětlen spor s pány z Hradce.
- 28) Po smrti svého jediného syna Menharta postoupil Heřman z Hradce této dceři provdané za Jana III. z Kravař a na Krumlově své moravské statky, mimo jiné Bílkov, Dačice, Šternberk atd. Šternberk a Bílkov prodány 1404 zpět Oldřichovi z Hradce; srov. Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, 729-730; J. Pilnáček, op. cit., 383; J. Tiray, op. cit., 413.
- 29) Srov. Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, 113; XI, Praha 1897, 730; J. Tiray, op. cit. 411-414.

- 30) ZDB VI, 139 č. 680.
- 31) CDM XIII, 157-158, č. 147.
- 32) Srov. Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, 113.
- 33) Srov. pozn. 23-24; J. Tiray, l.c., 411-414; Fr. Dvorský, O starožitném panském rodě Benešoviců ..., 63-65. Eliška prý žila ještě r. 1434.
- 34) Srov. L. Hosák, Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, 35; J. Tiray, l.c., 411-414. Spor se vlastně vlekl od roku 1401 a jeho dozvuky trvaly až do roku 1447.
- 35) ZDB XI, 309 č. 332.
- 36) ZDB XI, 309 č. 334.
- 37) J. Tiray, op. cit., 196. Část Želetavy snad po smrti Eliščiných dcer z druhého manželství Barbory a Kláry postoupil Janovi z Hradce král Václav IV. roku 1418; ZDB XI, 319-320 č. 496; srov. Fr. Dvorský, O starožitném panském rodě Benešoviců ..., 64.
- 38) AČ IX, 292-293, č. 58.
- 39) J. Tiray, op. cit., 415.
- 40) J. Tiray, op. cit., 197; V. Šilhavý, Z privilegií městečka Opatova, ČMatMor XIX, 1895, 277.
- 41) J. Tiray, op. cit., 226, 403; mapa gšt. 1:50 000 M-33-104-Ad; M-33-104-Cb.
- 42) J. Tiray, op. cit., 196-197; V. Šilhavý, Zlaté Hory a potok zlatonosná Brtnička na západní Moravě, ČMatMor XIX, 1895, 335-336; G. Wolny, Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert; VI. Band. Iglauer Kreis, Brünn 1842, 461 uvádí, že Hory byly založeny roku 1567. Tento údaj není možno ověřit. Lze tak soudit podle zápisu v urbáři telečského panství z roku 1582, fol. 131a, ulož. StA Brno, kde je uvedeno, že roku 1567 byly stanoveny dávky poddaným v Horách; srov. L. Hosák, Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, 36; J. Tiray, l.c., 196.
- 43) Urbář telečského panství 1582, fol. 131a, ulož. StA Brno; srov. J. Tiray, l.c., 196.
- 44) J. Tiray, op. cit., 197, 203, 226.
- 45) V. Šilhavý, Z privilegií ..., ČMatMor XIX, 1895, 276-277; týž, Zlaté Hory ..., ČMatMor XIX, 1895, 335; Fr. Dvorský, Vlastivěda moravská, Třebický okres, Brno 1906, 323.
- 46) J. Tiray, l. c., 197.

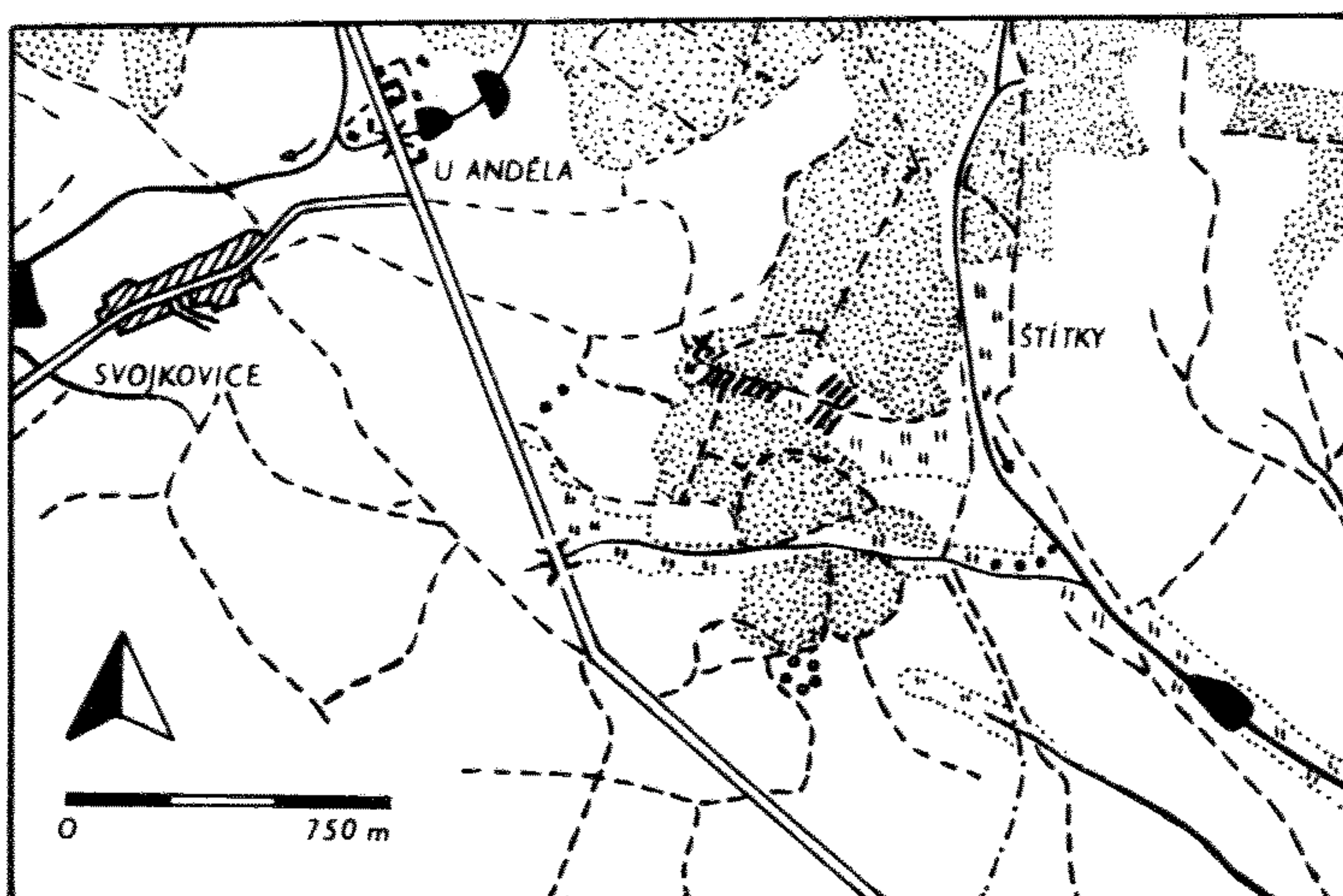
- 47) L. Hosák - R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. A-L, Praha 1970, 278; II. M-Ž, Praha 1980, 564.
- 48) Fr. Dvorský, op. cit., 343; Podle V. Šilhavého, Z privilegií... ČMatMor XIX, 1895, 277 byly Hořy založeny v 15. století od horníků dobývajících zde stříbro, což je nepravděpodobné.
- 49) L. Hosák, Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848, Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Úvodní svazek, Ostrava 1967, 111; týž, Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, 36, další zprávy o vsi na str. 35; V. Šilhavý, Zlaté Hory ..., ČMatMor XIX, 1895, 336; J. Beringer, Zašlé osady v okolí Telče. In: Druhá zpráva Musejního spolku v Telči za r. 1899 a 1900, Telč 1901, 12.
- 50) Beringer, J., l.c., 12. Na mapě v práci J. Beringer - J. Janoušek, Město a panství Dačice, Dačice 1893, mezi str. 160 a 161 jsou Štítky zakresleny v místě drobného opevnění. Dál např. A. Bartušek, NZ v archivu AÚ ČSAV Brno, čj. 1120/56.
- 51) V. Nekuda, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961, 48, 174; V. Nekuda - J. Unger, Hrádky a tvrze na Moravě, Brno 1981, 281; podobná lokalizace vyplývá z textu pod fotografií "Dolního Hradiště" u Valdorfu (Lesné) tj. kruhového opevnění u samoty "U Anděla"; jiní však tuto fortifikaci označují za "Horní Hradiště"; srov. NZ v archivu AÚ ČSAV Brno, čj. 1120/56; srov. J. Tiray, op. cit., 197 obr. 40; a práce Fr. Dvorského, op. cit., 343.
- 52) Z. Měřínský, Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962-1970, AR XXVIII, 1976, 414.
- 53) V. Šilhavý, Z privilegií ..., ČMatMor XIX, 1895, 277; týž, Zlaté Hory ..., ČMat Mor XIX, 1895, 336.
- 54) CDB V, 217 č. 135.
- 55) Výklad o českém původu jména Štítky, a že se nejedná o německý název srov. na počátku této studie; viz pozn. 5.
- 56) L. Hosák, Středověká kolonisace ..., ČSPS LXI, 1953, 84; týž, Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, 160; zde mylně uvedeno, že o Ježickách je zmínka v privilegiích udělených Jemnici v roce 1335; srov. CDM VII,74 č. 96; RBM IV, 91 č. 234. Štítky s Ježickami ztotožňuje i J. Tiray, l.c., 195.

- 57) CDM VII, 443, č. 607; RBM IV, 626 č. 1558; srov. pozn. 7; dále srov. G. Chaloupka, l.c., 15.
- 58) Fr. Pošepný, l.c., 354-355.
- 59) J. Tiray, l.c., 196.
- 60) Srov. V. Šilhavý, Zlaté Hory ..., ČMatMor XIX, 1895, 335-338; J. Koutek, Stařiny u Svojkovic a Želetavy, Věstník Státního geologického ústavu 12, 1936, 119-120; týž, O zlatonosném území v okolí Hor na jihozápadní Moravě, ČVMSO XXXVII, 1924, 5-10; H. Pošvář, Zlato na jihozápadní Moravě a tzv. Joštův dukát, Studie z dějin hornictví 12, 1980, 114-117; J. Tiray, op.cit., 195 uvádí i objevy šachet v Horách. Například to byla 30 m hluboká šachta objevená v roce 1906. Zpracování terénních reliktů po středověké těžbě připravuje M. Matějík.
- 61) V. Šilhavý, Zlaté Hory ..., ČMatMor XIX, 1895, 338; srov. Fr. Dvorský, op. cit., 343.
- 62) J. Tiray, l.c., 195.
- 63) Dvě želízka, nalezená v okolí Hor, daroval roku 1884 do sbírek Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci prof. V. Tkaný z Olomouce; srov. Sbírky muzejního spolku, ČVMSO I, 1884, 177. I. L. Červinka, Slované na Moravě a říše Velkomoravská, Brno 1928, 174, obr. 52 na str. 181 popisuje a vyobrazuje tři želízka, u nichž jako lokalitu uvádí Želetavu. Dvě z nich pocházejí s největší pravděpodobností z daru prof. Tkaného a tedy z okolí Hor a nikoliv Želetavy.
- 64) Nález patrně z šedesátých let 20. století; nynější uložení neznámo.
- 65) Informace prof. M. Matějíka z KPÚ Brno.
- 66) Z. Měřínský, l.c., AR XXVIII, 1976, 414.
- 67) NZ v archivu AÚ ČSAV v Brně, čj. 1120/56.
- 68) J. Bláha, Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské (se zvláštním zřetelem k osídlení středověkému), rkp. dipl. práce na katedře archeologie FF UJEP Brno, díl II., Brno 1968, 149, díl III., tab. IX:1. Ulož. M. Telč.
- 69) Materiál uložen v AÚ ČSAV v Brně.
- 70) Srov. Z. Měřínský, Povrchový průzkum na zaniklé středověké osadě Štítky u Svojkovic (okr. Jihlava), PV 1976, Brno 1978, 95-96; týž, NZ v archivu AÚ ČSAV v Brně, čj. 367/77.
- 71) Nalezený materiál je pdd i.č. 4607-16 123-1/76 až 8/76 uložen v AÚ ČSAV v Brně.

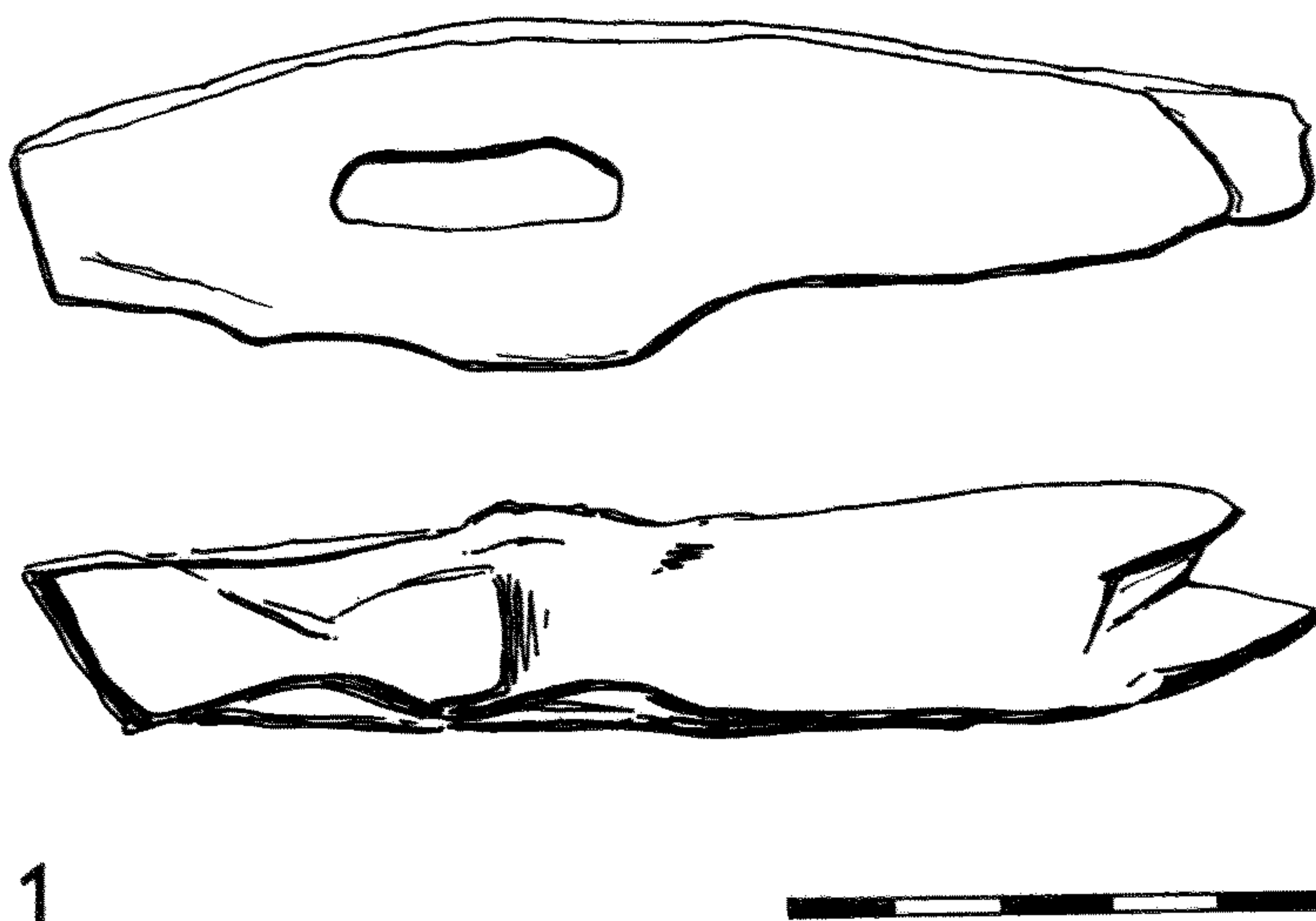
- 72) Obdobné znaky vykazuje například soubor z hradu Šternberk na Telečsku; srov. J. Bláha, Zjišťovací výzkum na hradě Šternberku a některé problémy keramiky vrcholného středověku na jihozápadní Moravě. In: Referáty z I. pracovní porady mladých archeologů, Příloha VVM XXII, 1970, č. 3, 5-8; týž, Výsledky průzkumu zaniklých středověkých sídlišť v horním Podvyjčí a jejich význam pro poznání vývoje osídlení jihozápadní Moravy, VVM XXXIV, 1982, 334-342.
- 73) Srov. Z. Měřinský, Zpráva o povrchových průzkumech a zaměřování středověkých hrádků a tvrzí na jihozápadní Moravě (okr. Jihlava, Třebíč), PV 1976, Brno 1978, 105-106; týž, Středověké hrádky a tvrze na jihozápadní Moravě (Jihlavsko a Telečsko). Teze referátů a sdělení Celostátního semináře archeologů středověku, Mikulov 1976 "Odras feudalismu v hmotné kultuře vesnice 13.-15. století", 19-20.
- 74) NZ v archivu AÚ ČSAV v Brně, čj. 1120/56; srov. Z. Měřinský, Středověké hrádky a tvrze na jihozápadní Moravě (Jihlavsko a Telečsko), ArchH 2, 1977, 40, tab. 1:2 na str. 39; V. Nekuda - J. Unger, Hrádky a tvrze na Moravě, Brno 1981, 281.
- 75) Několik mincí bylo uloženo v M Moravské Budějovice a několik v soukromé sbírce A. Bartuška; dnešní uložení neznámo; NZ v archivu AÚ ČSAV v Brně, čj. 1120/56; srov. V. Nekuda - J. Unger, l.c., 281.
- 76) Z. Měřinský, NZ v archivu AÚ ČSAV v Brně, čj. 431/83.
- 77) AÚ ČSAV v Brně, pod i.č. 4607-16 123-1/82 až 14/82
- 78) Srov. J. Bláha, Výsledky průzkumu, VVM XXXIV, 1982, 341; pozn. 72.
- 79) Nepublikované informace soustředěny v archivu KM Teplice; tam uložena pod i.č. 60. 1-5/73 část materiálu, další část ztracena. Za informaci děkuji dr. J. Waldhauserovi, CSc. Srov. P. Budinský, Teplicko v pravěku II. Přehledné dějiny Teplicka 1/2, Teplice 1978, 236.
- 80) Srov. V. Goš, Archeologický výzkum tvrzí na Jesenicku, ArchH 2, 1977, 35, obr. 2:4 na str. 34; týž, Středověké tvrze na Jesenicku, Severní Morava 36, 1978, 53-54; Z. Gardavský, Funkce a význam neznámých hradů u Javorníka, Zprávy VÚ v Olomouci 95, 1961, 4-8; V. Nekuda, J. Unger, Hrádky a tvrze na Moravě, Brno 1981, 286-287
- 81) J. Tiray, l.c., 196.
- 82) V. Šilhavý, Zlaté Hory ..., ČMatMor XIX, 1895, 336 udává zánik Štítek až za česko-uherské války.

Obr. 1 Okolí Staré Říše, Předína a Želetavy s rekonstruovanou sídlištní sítí 2. poloviny 13. až 14. století. Plné čtverce - existující vesnice a městečka, křížky - far-ní kostel, šrafované čtverce - zaniklé a opět obnovené vesnice, prázdné čtverce - zaniklé vesnice, tečkované - lesní porost současný, plné linie - vodní toky, čárkované linie - hranice současných katastrů.

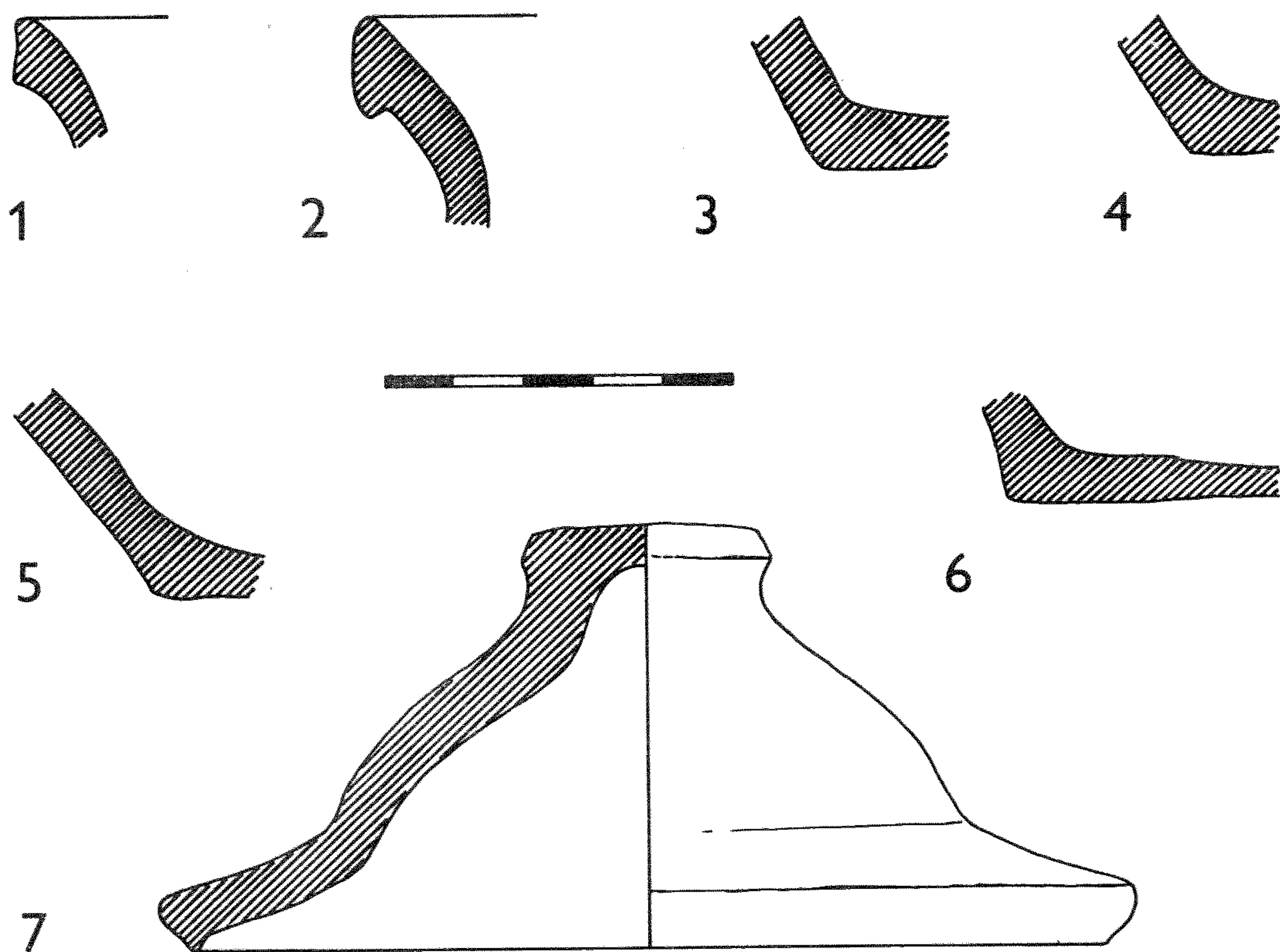

Obr. 2 Svojkovice, okr. Jihlava. Zaniklá středověká vesnice Štítky v trati "Padělky". Křížkem vyznačena poloha opevnění a šrafami rozloha vesnice dle povrchového sběru keramiky.

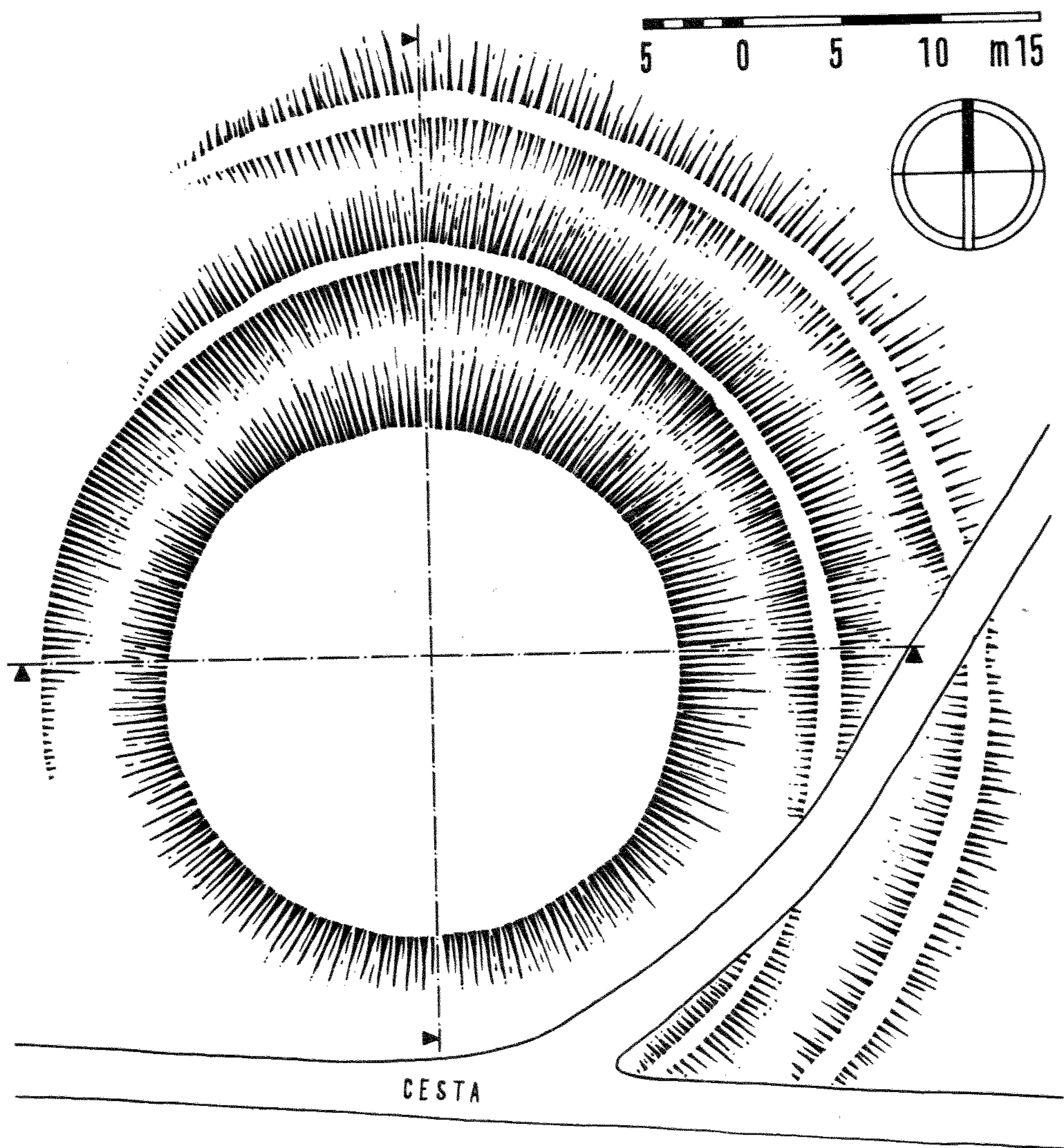

1

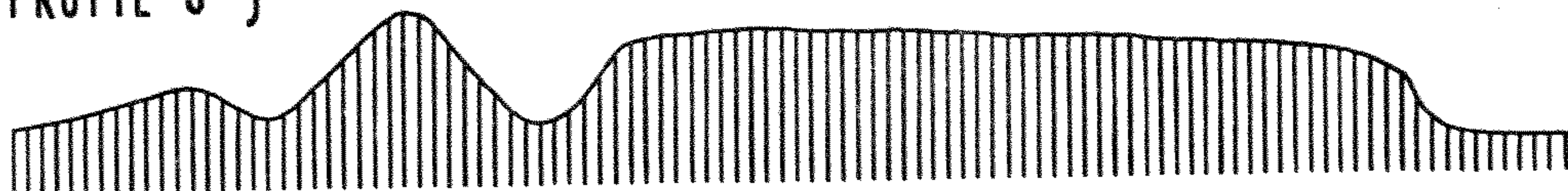
Obr. 3 Havířské želízko nalezené v okolí Ilor, okr. Třebíč. Nález Fr. Luky z Lesné údajně při rozebírání reliktnů po dolování.

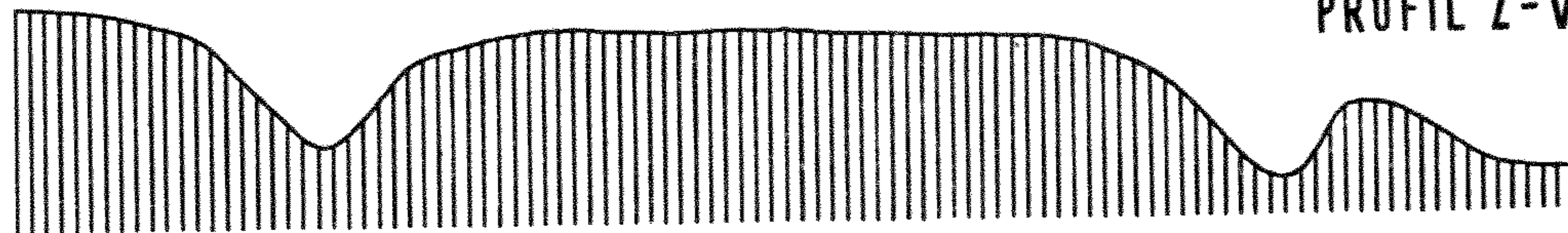
Obr. 4 Štítky, zaniklá středověká ves u Svojkovic, okr. Jihlava. Keramika z lokality. 1-5 nálezy z povrchového sběru v roce 1976, 6 zlomek dna z geologické sondy v prostoru fortifikace v roce 1982, 7 poklice ze starších nálezů nalezená patrně v prostoru Štítek. 1: i.č. AÚ ČSAV Brno 16 123-1/76, 2: 2/76, 3: 6/76, 4: 4/76, 5: 5/76, 6: 14/82, 7: bez i.č., ulož. M Telč.

PROFIL S-J

PROFIL Z-V

Obr. 5 Půdorys fortifikace v prostoru zaniklé vesnice Štítky u Svojkovic, okr. Jihlava